

ספר זכרון

חיי יחזקאל

שבת ומועדים
וענינים שונים

על שם אבינו מורינו עטרת ראשנו
הרב יחזקאל מנחם ליהמן זצ"ל

מתורתו, תורת רבותיו וחביריו,

ובני המשפחה

יו"ל לכבוד היארצייט הראשון

ט"ו אלול תשפ"ו

כל הזכויות שמורות

איסוף החומר ועריכה ע"י

מכון הכל בכתב

848.238.4039

עיצוב, עימוד והדפסה ע"י

מכון עלה זית

עריכת ספרים מרישא עד גמירא

publish@alehzayis.com | 732.513.3466

FAX: 732.865.7002 | 732.387.7841

פתח דבר

ראוי והגון לכבד את אבינו מורינו הרב יחזקאל מנחם בן החבר ר' חיים ז"ל בספר מלא וגדוש דברי תורה, שהרי לא היתה לו שמחה גדולה משמחת לימוד התורה, ובפרט הלימוד בעיון. ורוב נחת רוח בראותו את עמלו בתורה ואת התמדתו עוברים בירושה לדור הבא, כאשר יעיד חיבור זה.

אבינו קיים בעצמו "זאת התורה אדם כי ימות באהל". במשך שנים רבות, מדי שבת בשבתו, היה הוגה בשו"ת אגרות משה עד שנרדם ממש על גבי הספר. לאחר מכן עסק בשו"ת הרשב"א. בימות הקיץ, שנים רבות, מסר אופא שיעור בגמרא במעון הקיץ מדי שבת בשבתו, והשקיע כוחות מרובים להנעים את השיעור ולהלהיב בו את לבם של בעלי בתים שידיעתם בגמרא מועטת.

הוא ייסד חבורה של כארבעים בעלי בתים ויותר בקהל אגודת ישראל דושינגטון הייטס, וסידר שיעסקו כולם בלימוד אחד, ומדי שבת בשבתו היה איש אחר מוסר את החבורה. מקצת מחבורתו של אבינו ז"ל עצמו נדפסו בקובץ זה. פעם אחת קרא ראש האגודה לאבינו לאסיפה חשובה "בענין הנוגע לעשרות אלפי דולרים" – ונתברר שנחלקו בני החבורה אם ללמוד סדר מועד או מסכתות הנלמדות בישיבות, וביקש מאבינו לפשר ביניהם.

כשהיינו צעירים, אם נסתבכנו באיזה ענין שעשינו בבית שלא כהוגן, הדרך הטובה ביותר לצאת ממנו היתה להציע הערה טובה או קושיא הגונה, ומיד היה אופא שמח ומרוצה איתנו.

אופא התפאר בלימוד התורה שלנו בצורה עמוקה. היה מתפאר מאד בישיבתו של אחי ר' אברהם שליט"א, ושגור על לשונו: "תורה איז די בעסטע סחורה". וכן התפאר בסדריו הקבועים של אחייני ר' יוסף גבריאל, ובחברות המרובות של גיסי ר' ישעיה. מרגלא בפומיה מה שהעיד אביו של גיסי ר' עזריאל, הג"ר חיים סוויאטיצקי זצ"ל, שאין הוא יכול להכין ספריו כראוי אלא מתוך הלימוד עם ר' עזריאל.

בהחלטה הכי גדולה שבחייו, ביקש אופא אשה מלאת חיות והתלהבות, בעלת שאיפות נאצלות של יהדות נאמנה וצמאון עמוק לחכמה, אשר תעודדנו לעמול בתורה ולהרביץ תורה רבים. ואכן נעשתה אומי תבלחט"א כמעט כחברותא שלו לכל ימי חייו, ופעמים רבות הקשתה קושיות חודרות על דברי תורתו.

עלייתו של אופא בתורה נסתייעה הרבה מרבו המובהק זה שנים רבות, הגה"צ ר' שלמה וולבה זצ"ל, ומאחיו הגדול, הדוד ר' מנשה (מנפרד) ז"ל, שנטעו וטיפחו בלבו אהבת תורה.

דבר גדול הוא במיוחד שנכללו בקובץ זה חידושי תורה מהרבה מרבנותיו של אופא, שהרי קיים אופא בעצמו "עשה לך רב" ו"מפיהם אנו חיים". עוד בהיותם צעירים לימים הכיר אופא ברבותיו שעתידים הם להיות גדולי הדור – הרב ישראל דוד שלזינגר, בשעה שבקושי היה לו מנין; הרב אשר דוד מאי; הרב צבי שכטר; הרב שמואל ברודנא; והרב אבא ברמן.

זכורני בהיותי כבן חמש שנים איך היה אופא מיצר ודואג תמיד על מחלתו של הגאון ר' אהרן קוטלר זצ"ל. דיוקנאותיהם של הגאון רבי אברהם קלמנוביץ זצ"ל ושל הגאון רבי שלמה וולבה זצ"ל היו לנגד עיניו תמיד. ומימי ילדותנו זוכרים אנו איך היו אומי ואופא מתמלאים חיות והתרגשות בעצם הדיבור על ישיבת מיר.

תודה מרובה לבן אחותי ר' אבא סוויאטיצקי שיחי', שליקט וקיבץ את דברי התורה שבקובץ זה מגדולי הדור ומבני המשפחה, וערך את הדברים בטוב טעם ודעת. ר' אבא יגע בכשרון ובלא ליאות, יום אחר יום, להעמיד זכרון נפלא לאופא, וגם השתדל במיוחד להשיג דברי תורה מרבנותיו של אופא. תשואות חן חן לו, וימשיך להיות מקור של נחת לכל המשפחה.

החותם בשם המשפחה,

חיים ליהמן

דברים אחדים

הננו מגישים בזה, ברגשי גיל וחדוה עם רגשי געגועים, ספר זכרון 'חיי יחזקאל', לנשמת זקננו היקר, האי גברא רבא ויקירא, עובד ה' באמת, הרב ר' יחזקאל מנחם ליהמן זצ"ל, לקראת מלאות השנה הראשונה להסתלקותו.

קשה מאד להעלות על יריעה קצרה, גדלותו של מורינו זקננו זצ"ל, אשר כל ימיו היו חטיבה אחת של אהבת תורה עצומה והתמדה נפלאה, למד ולימד והשפיע על כולנו מאור תורתו ושמחתו. במסירות נפש עילאית, שעמדה בניגוד גמור לרוח הרחוב באותם ימים, בחר להישאר בהיכלה של תורה לשקוד על דלתותיה שנים רבות, ולהיות דבוק בה בכל ימי חייו, מתוך התלהבות מיוחדת ומאור פנים לכל מצוה קלה כבחמורה.

זכינו לראות לפנינו דמות מופת של "בן תורה" אמיתי בכל הליכותיו, מתוך שלווה קודש, מנוחת הנפש ושמחה פנימית עצומה שהקרינה על כל סובביו, בהרגש המרומם והתמידי של "כמה מאושר אנכי להיות בן תורה". את המסורת הטהורה הזו, מתוך יסודות איתנים של אמונה ובטחון, השכיל להעביר בכוחו הגדול לבניו ולזרעו אחריו, ולהחדירם בעומק הלב בכל שבת קודש ומועד.

מתולדותיו

זקננו זצ"ל הציב בחייו דוגמה ייחודית של 'בעל הבית' אשר שילב בין ניהול עסקים לבין שקידה עצומה ובלתי פוסקת בדף הגמרא, מתוך קבלת עול מוחלטת של דביקות בתלמידי חכמים. הוא שתל את שורשיו עמוק בהיכל התורה, וישרותו והנהגתו בהלכה ובדרך חייו היו לשם דבר במשפחתו.

הוא נולד בהאמבורג אשר בגרמניה בשנת תרצ"ב (1932) להוריו החבר ר' חיים (הנס) ומרת פיגא (פאני) ליהמן ע"ה. בתחילה היתה המשפחה בשטוקהולם אשר בשוודיה, אך זקננו החבר ר' חיים, בראותו שאין שם חינוך כשר לבניו, העביר את המשפחה לגרמניה, למען חינוך הילדים. באותה תקופה היה האב נוסע לצורך מסחרו מגרמניה לשבדיה הלך וחזור, נסיעה של עשרים ותשע שעות בכל שבוע ושבוע! כזו היתה מסירות הנפש של הוריו לגידול הבנים בדרך ישראל סבא.

זקננו זצ"ל היה בן הזקונים, ועוד בטרם מלאה לו שנה, עם תחילת גזירות האנטישמיות בגרמניה, נדדה המשפחה שוב לשטוקהולם שבשוודיה, שם ניהל אביו את עסקיו. בהיעדר

תלמוד תורה מקומי, הוכרח אא"ז ללמוד בבית ספר של גוים והיה מהיהודים היחידים בו, ולפיכך החליטו הוריו לעשות כל מאמץ והוצאה כדי להביא מלמד פרטי שיחנך את הבנים בביתם.

בהשגחה פרטית, אחיו הבוגר ר' אריה יעקב (ברט) ז"ל, חזר אז משהות קצרה ומשפיעה בישיבת מיר בליטא, והציע לאביו לשכור את חבריו מהישיבה - הבחור רבי שלמה וולבה זצ"ל, שהיה אז אזרח גרמני בסכנת גירוש מיידית, כמלמד בשביל זקננו. הסבא החבר ר' חיים היה איש קשרים ובעל מהלכים, והצליח להשיג רישיון נסיעה עבור הג"ר שלמה וולבה, וחילץ אותו לשוודיה רגע לפני פרוץ המלחמה.

במשך שבע שנים רצופות, לימד הגר"ש וולבה את זקננו מאותיות ה"אלף-בית" ועד למסכתות הגמרא. קשר זה נותר איתן לכל ימי חייהם, ולימים התבטא המשגיח כי תלמידו יחזקאל ליהמן הוא ההצלחה הגדולה ביותר מכל שנות חייו. באותן שנים ספג בבית הוריו חינוך של חסד ומסירות נפש לכל דבר שבקדושה, ומהגר"ש וולבה קיבל את יסודות לימוד הגמרא, עם דרכי הפנימיות ומשנת המוסר, וכל זה נשאר עמו כל ימיו.

לאחר המלחמה נסע ללמוד בישיבת גייטסהעד באנגליה אצל ראש הישיבה הג"ר נחמן לאנדינסקי זצ"ל והמשגיח הגה"צ רבי משה שוואב זצ"ל, שם גם נקשר בידדות עמוקה עם הגאון רבי אברהם ארלנגר זצ"ל בעל 'ברכת אברהם'. בשנת תש"ו הגיע לראשונה לארה"ב, ולמד תקופה בישיבת חפץ חיים במנהטן אצל הגאון רבי מנדל זקס זצ"ל.

בשנת תש"ח נכנס ללמוד בישיבת מיר באיסט ניו יורק. הישיבה הייתה מורכבת אז ממאות בחורים ואברכים מבוגרים ששרדו את תלאות שנחאי ("אלטער מירערס"), וזקננו זצ"ל השתלב ביניהם בהתמדה רבה וזכה להערכתם של גדולי הלומדים, ביניהם הגר"נ פרצוביץ והגר"ש חרקובר זצ"ל, ודבק בהתלהבות לרבותיו הגדולים הג"ר שמואל ברודנא, הג"ר אבא ברמן, והג"ר אפרים מרדכי גינזבורג.

בשנת תש"ט, בהיותו כבן 17 בלבד, נפטר אביו בפתאומיות והוא נותר יתום בארץ זרה. על אף שהופעלו עליו לחצים כבדים מצד מכריו לעזוב את ספסל הלימודים ולהיכנס לעסקי המשפחה, בחר במסירות נפש ממש להישאר בישיבה. הוא ניסח את השקפתו ושיטתו הברורה במכתב מפורט לקרוביו במכונת כתיבה - מכתב שהופץ לימים בין משפחות בני התורה והפך למקור חיזוק והשראה לרבים. הוא המשיך ללמוד במיר כעשר שנים, שמע את שיחותיו של מרן המשגיח הגר"י לונגשטיין זצ"ל ואחר כך של הג"ר צבי הירש פלדמן זצ"ל, והיה מהבחורים הראשונים שקיבלו סמיכה להוראה מראש הישיבה הגאון רבי אברהם קלמנוביץ זצ"ל [שהיה אומר שאין ברצונו ליתן סמיכה לבחורים באמריקה שאינם ראויים לכך, ואעפ"כ נתן סמיכה לזקננו].

כמו כן קבע את לימודו בבין הזמנים בלייקוואוד, שם היה מגיע עם אמו האלמנה ע"ה, והשתדל לשמוע ולכתוב לעצמו את שיעורי מרן הג"ר אהרן קוטלר זצ"ל, ואף היה מסיע אותו

ברכבו לפעמים, ובכך בנה שייכות גדולה עמו. כך היה דרכו כל חייו, להתאבק בעפר רגלי החכמים, לרוץ אחריהם ולהיות כ'תלמיד' אצלם בכל מקום שהלך, בשמחה רבה והכנעה.

בשנת תשט"ו הקים את ביתו עם סבתנו החסודה תחי' לבית זיצמן מדטרויט. הם החליטו יחד במסירות נפש עילאית לחיות חיי 'אברך כולל', והיו מהראשונים שהעזו לעשות כן באותה תקופה קשה באמריקה, ובכך שימשו סמל ומופת לרבים.

לפרנסתו עסק זקנו זצ"ל יחד עם אחיו במסחר בולים עם ממשלות ברחבי העולם, עבודה שהיתה כרוכה בנסיעות רבות. למרות עיסוקיו הרבים והנסיעות התכופות, הקפיד בכל מאודו שתורתו תהיה קבע ומלאכתו עראי. הוא התפרסם ברבים בכך שהיה קושר את הגמרא ל'סטירינג וויל' [הגה] של המכונת, ומנצל את זמן הנסיעות הממושכות לעסקיו בברוקלין ללימוד מתוך שקידה והתמדה עצומה. בדרך זו, לצד שיעורים וסדרי עיון קבועים, זכה לסיים את הש"ס כולו שבע פעמים במחזוריות קבועה.

בנוסף, היה משתדל ופועל ללא הרף למען הקמת התורה בכל מקום אליו הגיע, הוא הקים חבורת לימוד ייחודית לבעלי בתים באגודת ישראל בווישינגטון הייטס, כדי לאפשר ללומדים לקבוע סדרים משותפים בשעות הערב, והיה מעורב מאוד בארגון הלימוד ובהרבצת תורה בסביבתו, ויש בידינו כמה חבורות עמוקות שמסר באותה תקופה לבעלי הבתים. כמו כן פעל הרבה לקרב רחוקים, וגם אכלו על שלחנו פעמים רבות.

בשנת תש"מ עבר להתגורר במאנסי. תכונת נפשו הבולטת ביותר היתה ההתבטלות המוחלטת לתלמידי חכמים וקיום מאמר חז"ל "עשה לך רב" בפשטות ובאמת לאמיתה. הוא קבע את מקומו כתלמיד לכל דבר בפני רבני העיר, ובהם ידידיו עוד מתקופת ישיבת מיר - הג"ר אברהם פעסין והג"ר שלמה ברעסלויער זצ"ל. הוא היה מתפלל קבוע בבית מדרשם, מכניע את עצמו לפנייהם, משתתף תמיד בשיעוריהם ואף כותב את דברי תורתם. לאחר מכן, ביטל עצמו בהכנעה מרובה גם לרבנים צעירים ממנו לימים, הג"ר אשר דוד מאי שליט"א והג"ר ישראל דוד שלזינגר שליט"א.

לאחר שפרש סופית מעסקיו, חזר לחבוש את ספסלי בית המדרש כיונגרמן ממש בכולל במאנסי, והתמיד בשלושה סדרי לימוד קבועים ביום עד שהגיע לגיל פ"ח שנה. גם בשנותיו האחרונות, כאשר נחלש גופו וסבל מתשישות, הקפיד במסירות בלתי רגילה להגיע לבית המדרש לתפילה במניין וללימוד בכל מצב שהוא, ללא פשרות וויתורים.

זכה לראות דורות ישרים ומבורכים הממשיכים בדרך התורה והמצוות, בנים ונכדים העוסקים בתורה וביראת שמים. הוא רווה נחת דקדושה מהקמת מתיבתא "תורת מאיר" בפאסיק, שנוסדה לזכר בנו דודינו ר' מאיר שמחה ז"ל, העומדת בראשות בנו דודינו ר' אברהם שלמה שליט"א.

הוא נפטר לשם טוב כשהוא מותיר אחריו מורשת עשירה ומפוארת של אהבת תורה, ישרות, מידות תרומיות ומעשים טובים.

משפט הספר ומעשהו

הנה בכל מקום שהלך זקננו זצ"ל, היה מוסר נפשו ממש לשמוע שיעורים מפי גדולי התורה וראשי הישיבות, להתבשם מאורם הבהיר, ולהעלות את דבריהם היקרים על הכתב - אם בכתיבת ידו היפה, ואם במכונת כתיבה. מלבד זאת, היה רושם ומעלה על ספר את דברי תורתו שלו בכל השנים, בחידושי סוגיות ובענייני אגדה ומחשבה. כמו כן, חננו השי"ת להיות דרשן נפלא ונואם בחסד עליון, ובכל אירוע ומסיבה שנדרש לדבר בפני הציבור, היה מכין את הדברים ומעלם ברשימות קצרות ומדויקות על הכתב. מתוך כך, נשאר לפליטה בידינו אוצר בלום והמון כתבי יד בכל חלקי התורה, קצתם מדברי עצמו וקצתם רשימות יקרות ששמע מפי רבותיו הגדולים. כמו כן נמצאו כמה דברי תורה ושימועות בשם אא"ז, במחברת בנו בכורו דודינו ר' חיים אליהו שליט"א.

לאחר שעמדנו על האושר הגדול והמטמון הנפלא הגנוז בתוך הכתבים הללו, בין מדברי תורתו של זקננו ובין מתורת רבותינו הגאונים - אשר חלק גדול מהם עדיין לא ראה אור הדפוס מעולם, או שהם בסגנון אחר ממה שנתפרסם, ואין בית מדרש בלי חידוש - ראינו לנכון להוציא לאור ספר זכרון לזכרו, ולהביא בתוכו חלק נכבד מדברי תורתו ותורת רבותיו שרשם מפייהם, למען יעמדו ימים רבים לטובת הלומדים והמשפחה.

וכהשלמה לזה ומזכרת נפלאה ומפוארת לאא"ז זצ"ל, הוספנו ג"כ בין בתרי הספר חידושי תורה ומאמרים מרבותיו וחבריו שהגיעו לידינו, רובם בענייני השבת והמועדים. דברים אלו נמסרו לנו ע"י בני משפחותיהם, בשמחה רבה ובחפץ לב לכבוד זקננו, ורובם המכריע לא נדפסו מעולם. תשואות חן חן להם בזה, על שנתנו לנו רשות לפרסם ולהפיץ את החידושים הללו בספר זה.

על הטוב יזכר ידידנו, ה"ה הרב ישראל אליעזר ווערנער שליט"א מעיר מאנסי, אשר שמו הולך לפניו ברב חילו לייגע ולמצוא דברים חדשים מתורת גדולי ראשי הישיבות, וזה כבר כמה ספרי זכרון וכתבי עת שנדפסו רק בזכות חריצותו, ובמאור פנים ונפש חפיצה הושיט לי יד רחבה ועזרה תמידית, והצליח ה' דרכו באופן נפלא להשיג קטעים חדשים מרבותיו וחבריו של מו"ז זצ"ל. יהא רעוא מן שמיא שיתברך בכל מילי דמיטב, הוא וכל אשר לו, מתוך בריאות והרחבת הדעת.

בסוף הספר ראינו לנכון להכניס ג"כ פנינים מתורת בני המשפחה שליט"א, לכבודו ולזכרו של מורינו זקננו זצ"ל, שהיה הדמות המרכזית העומדת לפנינו תמיד כסמל ודוגמה לשקידת התורה באהבה, ברעננות ובשמחה עצומה. במדור זה כללנו מתורת אחיו הגדול דודינו רבי מנשה רפאל

(מנפרד) **ליהמן**, ומבנו **רבי חיים מנחם ז"ל**. רבי מנשה רפאל היה לו חלק גדול בצמיחתו הרוחנית של זקננו זצ"ל, וגם היו מקורבים ביותר כל ימי חייהם, ובדאי שספר זה הוא זכות גדולה גם לנשמתו. גם נכללו בו מתורת דודינו, האח היחיד של הסבתא ר' **יחיאל מנחם זיצמן זצ"ל**, ומתורת בניו הגדולים שיחיו לאי"ט, שהיו מקושרים בלב ונפש לזקננו אף שגרו במרחקים בארץ הקודש, והיתה האהבה והאחוה שרויה בינינו כל השנים.

כמו כן הוספנו מדור מיוחד ובו מכתבים ושונות מאת **רבו המובהק הגר"ש וולבה זצ"ל**, חליפת מכתבים בין מו"ז ללידו **הגר"א ארלנגר זצ"ל**, ועוד כמה דברים נכבדים כאשר יראה המעיין. ובשולי החיבור הדפסנו כמה מן ההספדים שנאמרו בשעת הלווייתו ובמעמד השלושים, לעורר את הלבבות לזכרו הטהור.

השבת והמועד במחיצת אא"ז

בבואנו להחליט ולברור איזה מדברי אא"ז זצ"ל יש להדפיס בקובץ זה, ועל מה לייסד ולכונן את נושא הספר, מצאנו לנכון שיהא הספר עוסק בעיקרו בענייני שבת קודש ומועדי ה' [וקצת בענייני אורח חיים, וכן רשימות אא"ז משיעורי רבותיו בשאר מקצועות שבתורה].

והיו לנו בזה שני טעמים מיוחדים:

טעם אחד, כדי שיוכלו בני המשפחה שיחיו לעיין בו ולקבוע בו את לימודם בימים קדושים הללו, לעלות ולהתעלות בהם, ולדבר ולהזכיר על שולחן השבת והמועד את דברי תורתו של אא"ז זצ"ל ושל רבותיו הגדולים זצ"ל.

טעם שני, להזכיר לעצמנו את בעל השמועה אא"ז זצ"ל, שהיה מיוחד מאד בכוחו הגדול להשפיע על בניו ונכדיו ולהעביר את מסורת הדורות. ובפרט בימי שבת ומועד - אשר אז היה מאריך על שולחנו הטהור לדבר בלימוד ובעיון, להנחיל את יסודות החג, ולהרחיב ולבאר ענייני אמונה ויראת שמים ומסירות נפש. ככה גדלנו וחונכנו במחיצתו מתוך השפעה כבירה זו. כל הנכדים כולם מרגישים היטב איך שהתעלו מתוך השהייה במחיצתו, ע"י הנהגתו המופלאה בימי שבת קודש ומועדי ה'.

נעתיק בזה מזכרונותיו של דודינו ר' **אברהם שלמה שליט"א**, לתאר ענין זה:

הענין של ספר זכרון בסוגיות דשבת והמועדים, מיוחד בפרט להנהגת אבי מורי ז"ל. לא רק בפסח ליל סדר היה מראהו באופן חדש, אלא באמת כל שבת היה חי במדריגה אחרת, הנהגתו היתה באופן מנוחה ודבק בתורה ושמחת עבודת ה'. בשבת בבוקר היה מקדים להשכים, ותמיד היה נראה על השולחן שלו ב'הארוואניע' בתורה. בסעודות היה כמו מגיד שיעור, שהכין תורה בש"ס או רמב"ם להגיד למשפחתו, וכ"ש אם ישבו בסעודתו בעלי

תשובה, היה מאיר אור פניו ללמד להם דברי אמונה ותורה. וזה היה עיקר שמחתו, להשפיע אמונת האל ותורתו. כל משפחתו נובעת ממנוחתו ומצבו הרגוע, והשלוה והשמחה, שהיו אצלו במיוחד בשבת ויו"ט. בשום מקום לא הרגשתי ולא ראיתי רוח 'שבת' כמו אצל אבי מורי הכ"מ ואמי מורתי תבלח"ט.

ונעתיק עוד מזכרונותיו של אחד הנכדים המבוגרים:

אין כאן מקום להאריך, אבל אחר שנתייחד חיבור זה לענייני שבת ויו"ט רצוני להביא מעט מזכרונותי משבת ויו"ט בביתו, ובפרט כמה הנהגות גדולות שהיו נראות למתבונן.

זקני זצ"ל הזדרזו לבוא לביהכ"נ בזמן. בערבי שבתות ע"פ רוב התפלל בביהכ"נ של משפחת בויס. ה' לו מקום קבוע לתפילתו, מקום נכבד ב"מזרח", ושם בארגז היו מונחים משקפיו שהקפיד לא להוציא על סמך תיקון עירוב שבעיר. תפילתו היתה עירנית וברצינות, ומעולם לא ראיתי שישוחח באמצע התפילה. בסיום התפילה ובשובו לביתו תמיד היה לו מילים לדבר עם כל מי שעבר עליו, כל אנשי סביבו היו אוהביו, והכל בשפה רפה בצהלה על פניו. פעם אחת התבטא רבי משה הלברשטט מפאסיק אודות זקני זצ"ל שהיה "א טייערע איד", וכך היה, אהוב לשמים ואהוב לבריות בכל עת.

גם בעת זקנותו לא התיר לעצמו להוציא בשבת ע"י עירוב העיר, וגם לא נשא משענתו [זכורני שזקנתי החשובה הסבירה לי, שהג"ר שלמה ברעסלויער זצ"ל לא התיר לו לקחת משענתו הגם שע"פ הלכה משענת הכרחית דינה כתכשיט ואינה הוצאה, כי הבחין הרב זצ"ל שהליכתו בסמך משענתו, ובפרט כשירד במדרגות ה' מסוכן ורצה שיהי' אדם לידו בכל עת, וע"כ לא התיר לו משענת].

בחזרה לביתו היה זקני רגיל לשבת בחדר ישיבה, והמתין במתינות עד שגמרה אשתו סבתא תח' כל הכנותיה לסעודה, וישבה גם היא והשתתפה קצת בשיחה, ורק אז יחד עמדו והתחילו לומר שלום עליכם בנעימה וברקידה עם כל המשפחה. היה מברך כל ילדיו ונכדיו באהבה, ואז כאשר כולם על מקומם בשיקט, היה אומר קידוש בהתלהבות ובניגון.

זקני זצ"ל היה שר זמירות שבת בנעימה, וכשהיה אורח סועד אצלו היה מעדיף לשיר זמירות הרצויות להאורח. ותמיד היה מבקש ממני לזמר ניגון מיוחד של משפחתי, או ניגון אחר ממקהלה שהשתתפתי בה בנעורי, ותמיד חשבתי שזקני אהב לשמוע אותן ניגונים, אבל היום אני מבין שהוא רק רצה לכבדני בזאת.

ע"פ רוב היה דורש איזה ענין מפרשת השבוע, ותמיד היתה אשתו החשובה מקשבת בריכוז לדבריו, והשתתפה בהערות וביאורים, ותמיד העריך את דבריה. תוך הסעודה היה זקני זצ"ל רגיל לשבח לאשתו על האוכל, ושיש די והותר. ע"פ רוב לפני שהתחיל שיר המעלות, היה נמלך באשתו להסכמתה לגמור הסעודה ולברך ברכת המזון.

אחר ברהמ"ז תמיד אמר לאשתו "טאק פאר מאטען" (תודה על האוכל בשוודית) והשיבה אשתו "טאק טאק" (תודה תודה). ובדרך התנהגותם בעת הסעודות, היתה ניכרת תמיד חיבה

גדולה ביניהם, וכל אחד כיבד והעריץ את השני, וכל עסקיהם בשבת היו בנחת ובנעימה.

זקני צ"ל הקפיד על דרך ארץ ומענטשליכקייט, וכשהיה א' מנכדיו עושה שלא כשורה היה מוכיחו ע"ז ומדריכו לדרך הראויה.

כידוע לבני משפחה היה זקנינו איש רגשי, והיו רגשותיו מתבלטים ביותר בקשר לתורה ולתפילה. כשהתפלל לפני העמוד, תמיד היה בוכה באמצע תתקבל, כשהיתה שמחה במשפחה וזקני עלה לתורה, תמיד היה בוכה באמצע ברכתו. וכמו"כ כשהיה עומד למסור דרשה, היה מאד מתרגש. וכנראה היה כ"כ מקושר לתורה שמסר נפשו וליבו עליה, ורגשי תודה להשי"ת היו כ"כ חזקים, שבזמן שמחה במשפחה היו רגשותיו נשפכים מעל גדותיהם.

זכותינו היא שזכינו להסתופף בצילו, ללמוד מגדלותו ולספוג מהדרכתו, והלואי שנזכה להמשיך קצת מהנהגותיו, ולהיות כבוד ונחת אליו.

נקרא שמו של הספר **חיי יחזקאל** על שמו של אא"ז **רבי יחזקאל**, ולרמז כי התורה הייתה עצם חייו, מהותו ועצמותו. זאת ועוד, שעל ידי הלימוד בספר יהיו שפתותיו דובבות, ויוסיף לחיות בתוכנו עדי עד. כמו כן, יש בשם זה רמז לשמו של אביו, זקננו **החבר ר' חיים ליהמן ז"ל**.

יהי רצון שיהא ספר זה לנחת רוח לנשמות זקננו צ"ל בגנזי מרומים, ושנזכה כולנו להמשיך בדרכיו בקודש, ללמוד וללמד לשמור ולעשות, ויקויים בנו משאת נפשו של אא"ז צ"ל "אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט".

ותפילתנו שיהא אא"ז למליץ יושר עבורנו, ועבור **הסבתא תחי'** שהיתה שותפה מליאה בכל לימודו ומעשיו הטובים, ותזכה לראות רוב נחת מכל יוצאי חלציהם, "בניך כשתילי זיתים סביב לשולחן, וראה בנים לבניך שלום על ישראל", אכ"ר.

נציב בזה מזכרת להוריו **החבר ר' חיים בן ר' קלונימוס ליהמן ז"ל**, ומרת **פיגא ע"ה בת ר' יעקב ז"ל**, ולאחיו **ר' אריה יעקב, ר' גבריאל קלונימוס, ור' מנשה רפאל בני החבר ר' חיים, ולבנו ר' מאיר שמחה ב"ר יחזקאל מנחם ז"ל**, ויהי רצון שהלימוד והרבצת התורה שבספר זה יהא לזכות גם לנשמותיהם.

בצאתי מן הכרך, הנני להודות לכל בני המשפחה שסייעו בעדי בהכנת ספר זה, וגם טרחו ועמלו להכניס בו מדברי תורתם העריבה, ובפרט לדודי **ר' חיים אליהו ליהמן שליט"א** שהיה המייסד לכל הספר הזה, ורבות נתייעצתי עמו בכל שלבי העריכה. ויהי נועם ה' עלינו, ונזכה להרבות כבוד שמים ולהביא נחת רוח לנשמת אבינו זקננו צ"ל.

החותם בשם כל המשפחה

אבא סוויאטיצקי

אלול תשפ"ו

תוכן ענינים

גנוזות

- הרב מנשה רפאל ליהמן - אחיו הגדול של המנוח
סדר והגדה של פסח לרב נטרונאי גאון ע"פ כתב-יד קדמון ..... ג
- הרב אבא סוויאטיצקי
בירור משנת רב סעדיה גאון במקור מצות תפילה ..... טו
- הרב משה מיימון
ספר המספיק לרבינו אברהם בן הרמב"ם - פרק על אהבת ה' ..... כג

שרשי הי"ם - רבותיו וחבריו

- רבי אברהם קאלמאנאוויץ
ביאורים וחידושים על התורה והמועדים ..... לא
- רבי יחזקאל לוונשטיין
שיחות חדשות מתקופת מיר באמריקה ..... מ
- רבי לוי יוסף ברייער
מכתב בענין ברכת "מקדש את שמך ברבים" ..... מז
- רבי שמעון שוואב
בדברי הגמ' 'למה תוקעין' ובענין עירבוב השטן ..... מט
- רבי נפתלי אברהם פרידלר
ביטול מצות עשה קודם זמן חיובה - בלולב ושמחת יו"ט ..... נב
- רבי שרגא משה קאלמאנאוויץ
בענין ברירה בתחומין - בשור של פטם וחבית של שותפים ..... נו
- רבי רפאל שמואל ברנבוים
בענין מי שהוא אנוס בקיום המצוה ..... ס

סב	רבי אהרן קרייזר בעניני תעניות
סח	רבי שלמה מרדכי ברעסלויער רשימות בעניני עירוב תבשילין
ע	רבי אברהם פעסין בעניני חנוכה
עח	רבי אברהם ארלנגר הכנה לימי הדין
פח	רבי שלמה ברעוודה שבתי בבית ה' כל ימי חיי
צו	רבי ישראל אלי' וויינטרויב משא ומתן עם הגר"ח קניבסקי בענין פסוקי דזמרה
צט	רבי ישראל יצחק קאלמאנאוויץ מצות סיפור יציאת מצרים
קה	רבי אשר דוד מאי אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן

דליות הי"ם - תורת רבותיו מכתבי המנוח

קטו	רבי אהרן קוטלר - מכתבי המנוח בענין גזילה ושליחות יד אצל שומרים
קכח	רבי יצחק הוטנר - מכתבי המנוח שיחות חדשות על המועדים
קמד	רבי יוסף דוב הלוי סאלאווייציק - מכתבי המנוח חידושים וביאורים בעניני המועדים, ובמצות צדקה
קנח	רבי שלמה וולבה - מכתבי בן המנוח - ר' מאיר שמחה ליהמן ז"ל במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן במצות תשובה
קסב	רבי משה שוואב - מכתבי המנוח שיחות חדשות בעניני תורה ועבודת ה'
קסז	רבי שמואל ברודנא - מכתבי המנוח שיעורים על מסכת קידושין

רבי אבא ברמן - מכתבי המנוח
 שיעורים על מסכת גיטין, פרק האומר..... קפ
 רבי אפרים מרדכי גינזבורג - מכתבי המנוח
 חבורה במסכת בבא מציעא ..... קצא
 רבי צבי הירש פלדמן - מכתבי המנוח
 שיחות חדשות בעניני תורה ועבודת ה' ..... קצד

מעיינות הי"ם - חבורות

שבת - בענין מלאכות שבת ..... רג
 שבת - בענין פסיק רישא ..... רד
 פסחים - בענין כל יראה וכל ימצא ..... ריב
 פסחים - בענין תערובות חמץ ..... רטז
 סוכה - בענין מצוה הבאה בעבירה ..... רכא
 ביצה - בענין עירוב תבשילין ..... רכו

שפת הי"ם - דרשות

דרשות למילה ..... רלג
 דרשה לפדיון הבן ..... רמ
 דרשה לבר מצוה ..... רמד
 דרשה לחתונה ..... רמו
 דרשות לשבע ברכות ..... רמח
 דרושים קצרים לנישואין ..... רנא
 דרשה בעניני משיח ..... רנט
 דרשה לסיום סדר מועד ..... רסא

שירת הי"ם - ביאורים בעניני המועדים

שבת ..... רסז
 פסח ..... רעג
 הלל ..... רעח
 שבועות ותלמוד תורה ..... רפ
 אלול וימי הרצון..... רפב

רפד	סליחות
רפד	ראש השנה
רפו	יום כיפור
רפז	שמחת תורה
רפז	חנוכה
רפט	פרשת זכור
רפט	פורים

פניני הי"ם - על התורה

רצג	פרשת בראשית
רצד	פרשת נח
רצה	פרשת לך לך
רצו	פרשת וירא
רצז	פרשת חיי שרה
רצט	פרשת תולדות
שג	פרשת וישלח
שו	פרשת וישב
שי	פרשת מקץ
שי	פרשת ויגש
שיד	פרשת ויחי
שטז	פרשת שמות
שיז	פרשת וארא
שיח	פרשת בא
שיח	פרשת בשלח
שכ	פרשת יתרו
שכ	פרשת משפטים
שכא	פרשת תרומה
שכא	פרשת תצוה
שכב	פרשת כי תשא
שכה	פרשת ויקהל
שכו	פרשת ויקרא
שכז	פרשת צו
שכח	פרשת תזריע

שכט	פרשת קדושים
שלא	פרשת אמור
שלב	פרשת שלח
שלו	פרשת חוקת
שלו	פרשת בלק
שלח	פרשת פינחס
שלח	פרשת מטות
שלט	פרשת ואתחנן
שמא	פרשת עקב
שמא	פרשת שופטים
שמב	פרשת כי תצא

אוצרות הי"ם - מכתבים ושונות

שמה	חליפת מכתבים בין המנוח וידידו הג"ר אברהם ארלנגר זצ"ל
שנג	ראיון עם המנוח אודות רבו הגר"ש וולבה
שנח	הספד מהמנוח - על חמיו החבר ר' מאיר זיצמן זצ"ל
שסא	מכתב מהג"ר שלמה וולבה אודות אא"ז לאחיו הר"ר מנשה רפאל ז"ל
שסג	קטעים מדרשות הג"ר שלמה וולבה

כחול הי"ם - מבני המשפחה

שסט	ר' חיים אליהו ליהמן - בנו בכורו של המנוח חידושים וביאורים בעניני המועדים
שעג	ר' מאיר שמחה ליהמן ז"ל - בן המנוח בענין עיקר הנדר ונדר בהתפסה
שעה	ר' אברהם שלמה ליהמן - בן המנוח בביאור ענין השביתה דשבת
שעט	ר' ישעיה מאיר הכהן באטניק - חתן המנוח בענין תפילות יום הכיפורים
שפב	ר' מרדכי אברהם ליהמן באיסור בל יראה ובל ימצא בחמץ שאינו מצוי אצלו

ר' אליעזר גבריאלי ליהמן
 בענין קידוש במקום סעודה, וקידוש בבית הכנסת בזה"ז ..... שפז
 ר' אהרן דוד שמחה ליהמן
 בדין זמן אכילת מצה ואפיקומן ..... שצג
 ר' יצחק יוסף בעקער
 בענין מילת זכריו ועבדיו מעכבת בקרבן פסח ..... שצז
 ר' חיים אברהם הלוי הורוויץ
 בגדר חובת ציצית בבגד של ד' כנפות ..... תג
 ר' יצחק יוסף הכהן באטניק
 הערות בעניני שבת, ובעניני בדיקת חמץ ..... תח
 ר' חיים שניאור הכהן באטניק
 בדין מי שאין לו קרקע - בעלייה לרגל וקרבן פסח ..... תיד
 ר' יעקב יהודה הכהן באטניק
 בענין אין מערבין שמחה בשמחה ..... תיח
 ר' אליעזר יצחק הלוי מוזס
 ואחרי כן יצאו ברכוש גדול ..... תכט
 ר' דוד זיסהאלץ
 בענין העבדות במצרים ועבדותנו להשי"ת ..... תלא
 ר' אברהם יהודה אלפנט
 בענין מצוות לאו ליהנות ניתנו ..... תלד
 ר' יוסף גבריאלי ליהמן
 הערות בעניני יציאת מצרים ..... תלט
 ר' בנימין יצחק פרנקל
 עבודת בין המצרים, והקשר לשלש רגלים ..... תמג
 ר' אבא סוויאטיצקי
 בגדר מצות האכילה בערב יוה"כ ..... תמז
 ר' יעקב מאיר סוויאטיצקי
 בביאור השינוי בין חנוכה ופורים לענין משתה ושמחה ..... תנג
 ר' אברהם ישעיהו סוויאטיצקי
 בגדר מצות ספירה ובענין דין 'תמימות' ..... תנד

ר' מנשה רפאל סוויאטיצקי	
בביאור פסיק רישא ודבר שאינו מתכוין	תנז
הבה"ח חיים שמשון סוויאטיצקי	
בענין סיפור יציאת מצרים	תסא
ר' יצחק נח הירשמן	
בדין שופר הגזול ושופר של עולה	תסד
ר' ישראל מאיר כהנא	
בענין פסח שני	תסח
ר' משה עזריאל קליין	
שבועות - הקדמה לחג ע"י פרשת במדבר	תעד
ר' נפתלי מאיר ליהמן	
שיטות הראשונים בדין "זכור את יום השבת לקדשו"	תעו
הבה"ח חיים ליהמן	
בענין חיוב י"ד סעודות בסוכה, וחזרת רבי אליעזר	תעח
הבה"ח גבריאל משה ליהמן	
בדעת רש"י בטעם פסול לולב היבש	תפא
ר' יונתן בנימין סמט	
הערות בעניני שבת ומועד	תפב
הבה"ח יעקב יצחק דאנאטה - נין המנוח	
בגדר מצות משלוח מנות	תפו
הבה"ח יעקב מאיר הירשמן - נין המנוח	
בגדר דין טיבול בחרוסת	תצ
ר' מנשה רפאל ליהמן ז"ל - אחי המנוח	
להבנת רקעו של מעשה פורים	תצג
ר' חיים מנחם ליהמן ז"ל - אחיין המנוח	
היחס שבין אהבה ליראה בכתבי הרמב"ם	תצט
ר' יעקב משולם פייש סג"ל - אחיין המנוח	
אני אסתר - הסיפור המשותף לאסתר המלכה ולנשמת כל אדם	תקט
ר' יחיאל מנחם זיצמן זצ"ל - גיסו של המנוח	
חיזוק לעבודת התשובה בימים הנוראים	תקיח

ר' מאיר זיצמן - אחיין המנוח
 בענין מכשירי מילה בזמנה ביו"ט ..... תקכא

ר' יהודה זיצמן - אחיין המנוח
 בדין זריקה בכרמלית, ומעביר ד' אמות במקום פטור ..... תקכג

ר' אברהם זיצמן - אחיין המנוח
 ביסוד מלאכת קושר ..... תקכו

ר' טוביה זיצמן - אחיין המנוח
 בגדר ברכת המצוות, בשופר ובשאר מצוות ..... תקלא

ר' משה זיצמן - אחיין המנוח
 בענין תעשה ולא מן העשוי בפתיחת גג הסוכה (ובציצית) ..... תקמא

ר' שלמה זיצמן - אחיין המנוח
 ביסוד דין טלטול מן הצד ..... תקמה

ר' אריה קניגסופר - אחיין המנוח
 עשיית תנאי בהפרשת תרומות ומעשרות בשבת ויו"ט ..... תקנב

דרך הי"ם - הספדים

הרב אשר דוד מאי ..... תקנט

הרב אבא סוויאטיצקי ..... תקסא

גנוזות

גנוזות

הרב מנשה רפאל ליהמן
אחיו הגדול של המנוח

סדר והגדה של פסח לרב נטרונאי גאון ע"פ כתב-יד קדמון

המאמר דלהלן על נוסח ההגדה של פסח, מתוך כתב-יד קדמון שבאוצר הספרים שלי, שהוא אחד מן הנוסחים הכייעתיקים שבידינו.

הגדה עתיקה זו, נשתמרה בשלימותה בארבעה דפים של קלף, אלא שהכתב דהה ונמחק, ובמקומות רבים קשה מאד לקריאה. כתב-היד פוענח כמעט בשלימותו, חוץ מחלקו השני של העמוד האחרון, שנשחק מאד ואינו ניתן לקריאה מלאה אף במאמצים מיוחדים.

ההגדה כאן מורכבת משלש חטיבות, א. שני קידושים מורחבים בפיוטים. ב. נוסח ההגדה של פסח שנשתמר בשלימותו. ג. שאלות ותשובות בענין אמירת ההגדה והלכות הפסח.

א. הקידושים המורחבים

שני הקידושים נמצאים גם בסדר רב סעדיה גאון, ונדפסו מחדש על-ידי ד"ר ד' גולדשמידט^א. הקידושים נתגלו לראשונה בכתב-יד מסידור רס"ג, ונדפסו במהדורת ירושלים תש"א, הראשון בעמ' קמא — קמב, והשני בעמ' קמד — קמה. בתחילה כותב רס"ג נגד אמירת "אשר ברא יין עסיס" וכו' בקידוש ליל פסח, וכותב: "ורבים מחברינו מוסיפים בספור הגאולה ארבעה הדבורים האלה בארבעה מקומות [וכו']", אשר ברא יין עסיס [וכו']^ב, וזה אסור לומר, ואם אמרוהו בטל את הסדר הקבוע [יש מתרגמים: שינה\קילקל את המטבע]^ג, אבל ג' האחרים שמותר לאמרם הנה אחד מהם ההרחבה בקידוש, והוא שאומרים וכו'". ומכאן ברור שלא רס"ג חיברם, והם קדומים לו.

הקידוש הראשון כאן הוא: "בא"י אמ"ה אשר קדשנו מכל עם ורוממנו מכל לשון, בחר בנו ויגדלנו" וכו' (אוצר השירה ב1449)^ד. קידוש זה רווח גם בתימן ואף היה נהוג אצל יהודי סין, כפי שמתגלה בהגדה של פסח מסין מן המאה הי"ז, ובכמה קהילות בצפון אפריקה. השני,

א. בספרו הגדה של פסח, ירושלים תשכ"ט, עמ' 92 — 96. ב. לפי תרגומו של ד"ר נ' וידר, סיני כ (שנת תש"ז עמ' מה). ג. הובא תחילה מכתב-יד סידור רס"ג בתוך סדר רב עמרם גאון השלם מהדורת פרומקין, חלק ב עמ' 216. ד. הגדת יהודי סין, עם הקדמה מאת בצלאל רות, ניו יורק תשכ"ז.

"אתה גאלתה" (אוצר השירה 8717). לפי גולדשמידט⁹¹, הראשון הוא מתקופת הגאונים, והשני נתחבר בלא ספק בימי הגאונים הראשונים, והוא מן הפיוטים העתיקים ביותר.

בשני מקומות שבסדר רב עמרם גאון מובאת תגובתו של רב נטרוני גאון, בנוגע לאמירת קידושים מפיוטים מסויימים בליל הפסח.

המקור הראשון הוא:

"וכן אמר רב נטרוני גאון ריש מתיבתא, מי שאומר בקידוש של פסח אשר קדש את ישראל, וכשגומרין מה נשתנה אין אומר עבדים היינו לפרעה במצרים, ואינו אומר מתחלה עובדי עבודה זרה, אלא אומר [וכו'], ואין אומר מדרש כלל [וכו'], — מי שעושה כן מין הוא וחלוק לב הוא וכופר בדברי חכמים ובוזה דברי משנה ותלמוד וחייבין כל הקהילות לנדותו ולהבדילו מכלל ישראל" (סרע"ג, הוצ' גולדשמידט, עמ' קיא).

המקור השני הוא:

"והכי אמר רב נטרוני בר הילאי ריש מתיבתא, ארבעה כוסות שבפסח חובה הן ואי אפשר שלא לשתותן, ואם לא שתה לא יצא ידי חובתו [וכו']. ושם מפורש, שבאו אנשי קירואן אצלנו ואמרו שיאמרו בלילי פסחים בחר בנו ורוממנו (בסרע"ג: לרוממנו), טעות הוא בידם, מפני שקדוש אחד לכל המועדות כולן, אלא יש לכל אחד ואחד מאורע שלו" (סרע"ג שם עמ' קכד).

ויש לברר את הדברים הבאים:

(א) אין להציע שבשני המקורות מתכוון רב נטרוני גאון לאותו הקידוש המורחב, שהרי את הראשון הוא קורא "אשר קדש את ישראל" ואת השני הוא קורא "בחר בנו ורוממנו". ועוד, שהרי בנוגע לראשון הוא מתבטא במלים חריפות ביותר, ועל השני הוא רק מעיר ש"טעות הוא" בידי האומרים אותו. וכן נראה, שבמקור הראשון אין הגאון מתכוון לעצם אמירת הקידוש הזה, אלא מתנגד לדילוגים שנעשו בעצם הנוסח המקובל של ההגדה — וזה נגד מה שקבעו חכמים. וכנראה שכך נהגו הקראים⁹², או אפשר שהתקיף את הקידוש הקראי "אשר בירך וקידש את עמו ישראל"⁹³.

(ב) הרב"מ לזין הבין, שבמקור השני מתבטאת הדעה השלילית שהיתה לרב נטרוני על הקידוש "בחר בנו ורוממנו", ולכן בצטטו את המקור השני⁹⁴, הוסיף לתוך דברי רב נטרוני, לאחר

ה. הגדה של פסח מהד' גולדשמידט עמ' 91. ו. ראה גולדשמידט, שם, עמ' 74. וראה הצעת הרב"מ כשר ש"אין כוונתו [של הגאון] לומר שנוסח זה אומרין אותו המינים הקראים וכו', אלא כוונתו שהיו כאלה שנשתמר בידם נוסח הגדה עתיק, שהיו נוהגין לומר קודם שתקנו נוסח שלנו [של ההגדה], ואז בוודאי יצאו כראוי באותו נוסח, אלא מכיון שהגאונים הראשונים של שתי הישיבות פסקו והסכימו על נוסח אחר, ברי שיש לדבריהם אותו תוקף כאלו היו הם דברי תלמוד, ולכן הוא נוזף באלה שהחזיקו בנוסח אחר, שהם בכלל מינים, שבוזים דברי חז"ל, והמה דומים להקראים" (הגדה שלמה עמ' 28). ז. כ"כ בסרע"ג מהד' גולדשמידט, עמ' קיא בהערה. ח. אוצר הגאונים, פסחים, התשובות, סי' רכא.

סדר והגדה של פסח לרב נטרונאי גאון | הרב מנשה רפאל ליהמן _____ ה

המלים "בחר בנו ורוממנו", את לשונו של הקידוש המורחב "אשר קדשנו מכל עם", מהחל ועד כלה. והנה בולט כאן חוסר השייכות של הקידוש "בחר בנו ורוממנו" שעליו מדבר הגאון, אל הקידוש הפותח "אשר קדשנו מכל עם" (שבסידור רס"ג) אותו כפה ר' לוין לתוך דבריו של רב נטרונאי.

ג) גם עצם ההבאה של המקור השני בתוך סרע"ג צריך בירור, אם אכן הם מדברי רב נטרונאי. שהרי בסרע"ג שם נמצאים שני עניינים. האחד, בענין ארבע כוסות וחיובן, והשני בענין אמירת "בחר בנו ורוממנו". ולכאורה לא מובן, מדוע הפסיק רע"ג בין העניין הראשון והשני במלים "ושם מפורש"? ומה נתכוון במלים אלה, האם פירושן שמכאן והלאה אינן מדברי רב נטרונאי אלא ממקור אחר? והנה באבודרהם הפריד בין הענין הראשון שמביאו בשם רב נטרונאי (עמ' רטז), והשני שהוא בסתמא (עמ' ריח, וראה להלן בהערה). גם בספר המנהיג (ח"ב עמ' תקב-תקג) עשה כן, ולא עוד, אלא שאת הענין השני הביא כדלהלן: "יסוד העמרמי, ואותן שאומ' בליל הפסח אשר בחר בנו ורוממנו" וכו'. אם כן לא רק הדברים בסתמא, אלא בשם "יסוד העמרמי"ט.

ד) אם בסרע"ג נקט בשיטה שאמירת "בחר בנו ורוממנו" היא בגדר טעות, מדוע כתב במפורש במקום אחר — וזה מיד לאחר המקור הראשון מדברי רב נטרונאי בענין "אשר קדש את ישראל" — בלשון זו: "ובקדוש צריכין לומר אשר בחר בנו ורוממנו, דאמר שמואל (ברכות מט, ב) לעולם אל יוציא אדם עצמו מן הכלל", ואם חל בשבת [וכו'] ואומר קדוש היום אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון וקדשנו במצוותיו" וכו' (עמ' קיב). ועוד כתב בראש סדר פסח: "וכך מברך: וכו' אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון וקדשנו במצוותיו" וכו' (עמ' קי).

ה) יש להציע, שאותם הפיוטים שהתנגדו להם הגאונים, נמחקו ונעלמו מתוך המחזוריים וקובצי הפיוטים וההגדות, ואינם ידועים לנו כלל, ואף לא נשתייר הד מהם בגניזת קאהיר. וכבר ציין גולדשמידט, שהפיוט "בחר בנו לרוממנו" לא ידוע בנוסח כזה"א, וכן בנוגע לפיוט "אשר קדש את ישראל"ב, כשם שהקידוש "אשר ברא יין עסיס", שהתנגד לו רס"ג, נתגלה רק בימינו בהעתק יחיד מתוך הגניזה"ג.

ט. ואולי יש ליישב בדוחק, שהיות ובעל המנהיג הפסיק בין שני העניינים, ע"י שכתב את דעתו על העניין הראשון בלשון: "ואומר אני" (שם עמ' תקג), חזר וציין "יסוד העמרמי" להמשך הדברים מסרע"ג. אבל בכל אופן צ"ע למה לא ציין זאת במלים "וכתב רב נטרונאי". י. פרומקין, במהדורתו עמ' קד, תמה על השייכות בין הענין לראייה שמביא הגאון מדברי שמואל. ואפשר שהדברים פשוטים, שהגאון ממליץ לאמירת הקידוש המורחב ולא לפרוש מן הציבור, וברוח דברי רס"ג בענין הקידושים המורחבים, ש"רבים מחברינו מוסיפים" את הקידושים האלה. וראה גם דברי אביי בברכות (כט:–ל.). יא. סרע"ג עמ' קכד. אמנם, האבודרהם בסדר ההגדה (עמ' קיח) כתב: "ויש מוסיפין לומר בנוסח זה הקידוש: בחר בנו ויגדלנו ורצה בנו ויפארנו, ואינו ממשטב בהרכה". ואפשר שעל סמך זה הבין הרב"מ לוין (באוצה"ג, הנ"ל בסעיף ב) שהאבודרהם מצטט כאן מסרע"ג. אבל שם "בחר בנו ורוממנו" ובאבודרהם "בחר בנו ויגדלנו ורצה בנו ויפארנו", שהוא הוא המובא על-ידי רס"ג שכתב במפורש שמותר לאומרו! יב. שם עמ' קיא. יג. וידר, סיני שם, הגש"פ הוצ' גולדשמידט, עמ' 90–91.

Sefer Zikaron
Chayei Yechezkel

In memory of
Opa Lehmann zt"l

**Rav Yechezkel Menachem ben
HeChaver R' Chaim**

A collection of his Torah and the Torah
of his rabbeim, chaverim, and family

Printed in honor of
the first yahrtzeit
15 Elul 5786

Table of Contents

Preface	1
Introduction	3
His Life Story	4
About This Sefer	7
Shabbos and Yom Tov in Opa's Presence.	8
Hespedim	14
R' Chaim Lehmann	14
R' Shia Botnick	19
R' Avraham Shlomo Lehmann	22
Opa's Shloshim 5786	28
Motti Lehmann	28
Yanky Botnick	33
Moshe Botnick	36
Binyamin Yitzchak Frenkel	40
Noach Hirshman	42

Preface

It is appropriate to honor Daddy/Opa with a sefer of דברי תורה, because his greatest simcha was learning Torah, especially *b'iyun*. His greatest nachas was seeing his high level of learning and *hasmadah* transmitted to the next generation, as is evidenced by this *chibbur*.

Opa was mikayem באוהל כי ימות באוהל. For many years, every Shabbos, Daddy would learn the full-sized משה אגרות משה that Mommy bought him for his birthday, until he literally fell asleep over the sefer. Later, he learned שאלות ותשובות הרשב"א. In the summer, for many years Opa delivered a gemara shiur in Sackett Lake each Shabbos. He invested a great deal of energy into making the shiur interesting and exciting for *baalei batim* with limited gemara knowledge.

He started a chaburah of approximately forty or more *baalei batim* in the Washington Heights Agudah, ensuring that everyone would learn the same limud. Keep in mind that during most of those years, there was no beis medrash open at night; each Shabbos, someone else would deliver a chaburah. Some of Opa's own chaburos are printed in this volume. The head of the Agudah once called Opa for an important meeting regarding a matter worth tens of thousands of dollars. It turned out the chaburah members were in conflict over whether to learn Moed or yeshivishe mesechtas, and he sought Opa to mediate the disagreement.

We always knew that if we were in trouble, the best way out of it was to offer a good ha'ara or kasha, which would completely assuage Opa's anger.

Opa was deeply proud of our learning. He was extremely proud of Avi and Shani's yeshivah, always saying *Torah is the best s'choira*. He was equally proud of Joey's sederim, and Shia's many chavrusas [marveling at

how Shia could concentrate during his home seder with Farkas over the phone]. *מרגלא בפומיה* how Ozzie's father, Rav Chaim Swiatycki zt"l, remarked that he could only properly prepare his sefarim by learning with Ozzie.

In the most significant decision of his life, Opa sought a wife with enormous enthusiasm, Yiddishe idealism, and a deep intellectual yearning, who would encourage him to learn and be marbitz Torah. Indeed, Omi became his lifelong chavrusa, often posing penetrating questions on his divrei Torah.

Opa's development in Torah learning was significantly aided by his longtime Rebbe, Rav Shlomo Wolbe, and his older brother Uncle Manfred/Menashe, who nurtured his Ahavas Torah.

It is singularly meaningful that this volume includes chiddushei Torah from many of Opa's rabbeim, because Opa embodied *מפיהם* and *עשה לך רב*. Opa identified Rabbeim as future gedolim when they were still very young—notably R' Schlesinger, when he hardly had a minyan, R' May, R' Schechter, R' Shmuel Brudny, and R' Abba Berman. When I was five years old, I can remember Opa being constantly perturbed over R' Aharon Kotler's illness. The *דיוקנא* of R' Avrohom Kalmanowitz and Rav Wolbe were always before him. As youngsters, we remember that Omi and Opa would become extremely animated just speaking about the Mir.

Many thanks to Abba Beinish Swiatycki, who sourced the divrei Torah herein from gedolei hador and the family. He labored skillfully and tirelessly day after day to create an extraordinary zikaron to Opa, making special efforts to secure divrei Torah from Opa's rabbeim. *תשואות*. *חן חן לו*. He should continue to be a source of nachas to the family.

Chaim Lehmann